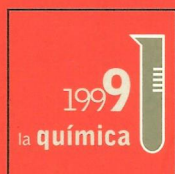

El futur del treball

El futuro del trabajo

Debats Tecnològics

REVISTA DEL COL·LEGI D'ENGINYERS TÈCNICS INDUSTRIALS DE BARCELONA

MARÇ 1999 NÚMERO

9

EL TREBALL:

una perspectiva històrica

ALBERT PUNSOLA

Periodista i llicenciat en Ciències Polítiques

Des de la prehistòria fins a la societat industrial, el concepte de treball i la seva pràctica han variat molt en diferents èpoques i cultures. El temps de treball també ha sofert diversos canvis, sobretot des del segle passat.

Un recorregut per l'evolució del treball a través del temps posa de manifest dues constants. La primera és que el propi concepte de treball mai no ha estat unívoc: abasta realitats molt diferents que van més enllà del matís. D'altra banda, les visions que es tenen en cada moment sobre la natura, condicions i finalitat del treball són tan diverses com els trets de l'organització política i econòmica o el clima cultural.

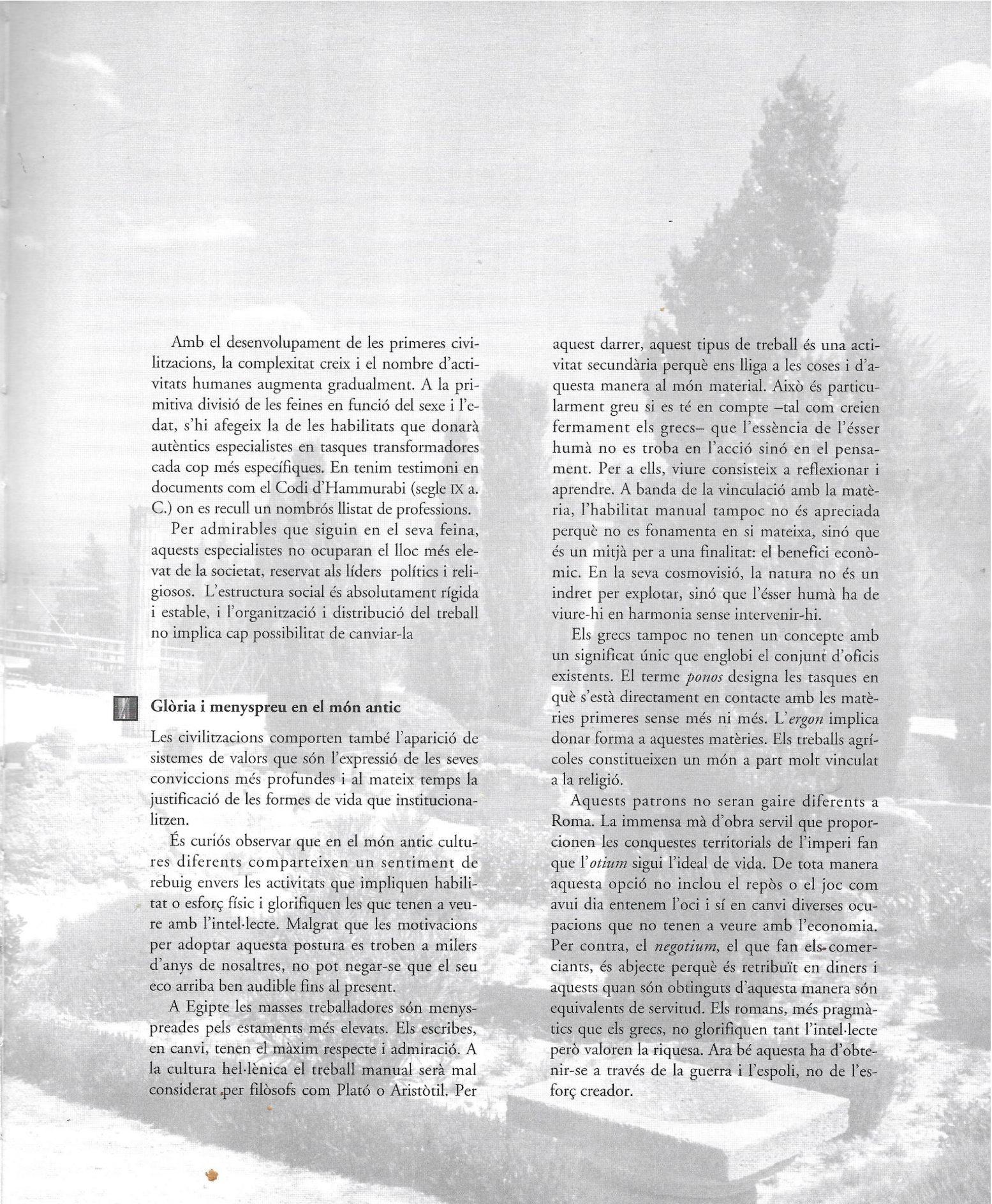
Aquestes constants no són obstacles per a la comprensió. Ben al contrari, ens indiquen que ens trobem davant un fenomen plural i canviant que només pot enfocar-se des d'una perspectiva oberta i, sobretot, sense perdre de vista un context més ampli.

■ L'abundància de la prehistòria

En les societats més primitives les activitats humanes encaminades a nodrir-se i a defensar-se dels perills constitueixen el treball. Aquest és sinònim de subsistència en el sentit més radical i, per tant, de la mateixa vida. Possiblement per

això, diversos estudis antropològics han posat de manifest que algunes d'aquestes societats no tenen en el seu llenguatge cap referent lingüístic pel treball. S'anomena cada activitat concreta per separat però no es desenvolupa una paraula abstracta. Algunes societats sí que ho fan però aleshores el camp semàntic és poc precís: la paraula equivalent a treball serveix per designar feines productives o transformadores i també inclou els rituals màgics del xaman o bruixot de la tribu.

Marshall Shalins, estudiós de la prehistòria, descriu aquests grups tribals com a societats de l'abundància. La seva tesi és que la idea de necessitats il·limitades no existia i per tant ningú no es veia obligat a produir més del que li feia falta per sobreviure. Una categoria o una noció de treball aproximada a les que nosaltres utilitzem, fortament vinculada a un model econòmic concret, no té sentit en aquest context. Són societats que s'estructuren a partir de la relació amb la natura, amb el mite, amb els llaços de sang. Qualsevol activitat està relacionada amb aquests elements vertebradors i no té entitat fora d'ells.

Amb el desenvolupament de les primeres civilitzacions, la complexitat creix i el nombre d'activitats humanes augmenta gradualment. A la primitiva divisió de les feines en funció del sexe i l'edat, s'hi afegeix la de les habilitats que donarà autèntics especialistes en tasques transformadores cada cop més específiques. En tenim testimoni en documents com el Codi d'Hammurabi (segle IX a. C.) on es recull un nombrós llistat de professions.

Per admirables que siguin en el seva feina, aquests especialistes no ocuparan el lloc més elevat de la societat, reservat als líders polítics i religiosos. L'estructura social és absolutament rígida i estable, i l'organització i distribució del treball no implica cap possibilitat de canviar-la

Glòria i menyspreu en el món antic

Les civilitzacions comporten també l'aparició de sistemes de valors que són l'expressió de les seves conviccions més profundes i al mateix temps la justificació de les formes de vida que institucionalitzen.

És curiós observar que en el món antic cultures diferents comparteixen un sentiment de rebuig envers les activitats que impliquen habilitat o esforç físic i glorifiquen les que tenen a veure amb l'intel·lecte. Malgrat que les motivacions per adoptar aquesta postura es troben a milers d'anys de nosaltres, no pot negar-se que el seu eco arriba ben audible fins al present.

A Egipte les masses treballadores són menyspreades pels estaments més elevats. Els escribes, en canvi, tenen el màxim respecte i admiració. A la cultura hel·lènica el treball manual serà mal considerat per filòsofs com Plató o Aristòtil. Per

aquest darrer, aquest tipus de treball és una activitat secundària perquè ens lliga a les coses i d'aquesta manera al món material. Això és particularment greu si es té en compte —tal com creien fermament els grecs— que l'essència de l'ésser humà no es troba en l'acció sinó en el pensament. Per a ells, viure consisteix a reflexionar i aprendre. A banda de la vinculació amb la matèria, l'habilitat manual tampoc no és apreciada perquè no es fonamenta en si mateixa, sinó que és un mitjà per a una finalitat: el benefici econòmic. En la seva cosmovisió, la natura no és un indret per explotar, sinó que l'ésser humà ha de viure-hi en harmonia sense intervenir-hi.

Els grecs tampoc no tenen un concepte amb un significat únic que englobi el conjunt d'oficis existents. El terme *ponos* designa les tasques en què s'està directament en contacte amb les matèries primeres sense més ni més. L'*ergon* implica donar forma a aquestes matèries. Els treballs agrícoles constitueixen un món a part molt vinculat a la religió.

Aquests patrons no seran gaire diferents a Roma. La immensa mà d'obra servil que proporcionen les conquestes territorials de l'imperi fan que l'*otium* sigui l'ideal de vida. De tota manera aquesta opció no inclou el repòs o el joc com avui dia entenem l'oci i sí en canvi diverses ocupacions que no tenen a veure amb l'economia. Per contra, el *negotium*, el que fan els comerciants, és abjecte perquè és retribuït en diners i aquests quan són obtinguts d'aquesta manera són equivalents de servitud. Els romans, més pragmàtics que els grecs, no glorifiquen tant l'intel·lecte però valoren la riquesa. Ara bé aquesta ha d'obtenir-se a través de la guerra i l'espòli, no de l'esforç creador.

El cristianisme, malgrat les seves diferències essencials amb la concepció grecollatina del món, no presenta inicialment un canvi radical en la valoració del treball almenys si ens atenem al llibre de la Gènesi, on el càstig diví pel pecat original pren la forma de treball, descrit com a esforç i penúria. No obstant això, Pierre Jaccard en la seva obra *Histoire sociale du travail* recorda que la maledicció de la Gènesi se centra en la penúria, però per això mateix ens parla de les condicions, i no de l'essència del treball. Els Deu Manaments, per exemple, relacionen el treball amb un imperatiu diví per al bé de la humanitat. D'altra banda, la tradició cultural dels hebreus, a diferència d'altres pobles d'orient, es caracteritza per una apreciació dels oficis i per una limitació de l'esclavatge a través de les lleis.

Ora et labora

La civilització judeocristiana conté les llavors de la valoració del treball no intel·lectual, per oposició a les civilitzacions clàssiques del món mediterrani que compartien curiosament la mateixa visió negativa que d'altres més llunyanes, com la xinesa. Perquè aquestes llavors germinin els caldrà esperar un ambient favorable, que serà la situació d'inseguretat i escassetat material derivada de la caiguda de l'imperi romà.

En aquest nou context, cap al segle VI els monestirs compaginaren la vida dedicada a Déu amb el treball manual sistemàtic i productiu. L'escissió preconitzada pels grecs comença a superar-se pels condicionaments de la pròpia realitat, i la màxima benedictina *ora et labora* ho reflecteix clarament. La vida ha canviat i els escrits de l'apòstol Sant Pau —malgrat ser més antics— es troben en una sorprenent sintonia amb l'esperit del temps. En el seu pensament qualsevol treball fet amb honradesa dignifica i salva contra les temptacions de l'oci. A més, l'apòstol anuncia una norma a la Segona Epístola

la als Tessalonicencs que ha fet fortuna: "Qui no vulgui treballar, que no mengi"

A l'Edat Mitjana els qui poden fruir dels millors àpats solen ser els qui no treballen gens. Els senyors acumulen els escassos béns i el poble viu en l'estricta subsistència. Això començarà a canviar amb l'emergència de les ciutats, on les persones poden deixar de ser serfs i desenvolupar feines diverses que seran retribuïdes. Els gremis proporcionen a artistes i artesans un saber útil per a les tasques quotidianes i també per als grans reptes com aixecar les catedrals.

Les ciutats són l'escenari d'una nova estratificació social. La part més baixa serà ocupada pels assalariats dels gremis; la mitja pels burgesos —on hi trobem propietaris de comerços i de tallers però també metges, advocats, jutges i funcionaris— i dalt de tot el patriciat format per una minoria de grans banquers i comerciants al·liats amb antics aristòcrates.

Al segle XIII en els monestirs i el camp es treballa per a l'àmbit local però a ciutats com Venècia, Gènova, París, Gant, totes elles amb més de 100.000 habitants es produeix per a l'intercanvi.

El discurs del cristianisme s'adaptarà a aquestes noves realitats econòmiques i socials, tot deixant enrere els vells recels sobre el guany. Sant Tomàs d'Aquí afirma als seus escrits que aquells qui són remunerats per la seva feina fan un bé a la comunitat i també que les coses de la natura estan destinades a satisfer les necessitats dels homes. Aquesta darrera sentència, aparentment simple, serà represa al Renaixement per convertir-se en una autèntica idea-força de la Modernitat. Seran els protestants, però, els qui n'elaboraran les teories més completes.

Luter subratlla que el mateix esperit de Déu es manifesta en el seu treball i, igualment, la més mínima ocupació humana per senzilla que pugui semblar reflecteix un vincle amb el Totpoderós. La doctrina protestant, absolutament coherent amb les noves tendències precapitalistes, es com-

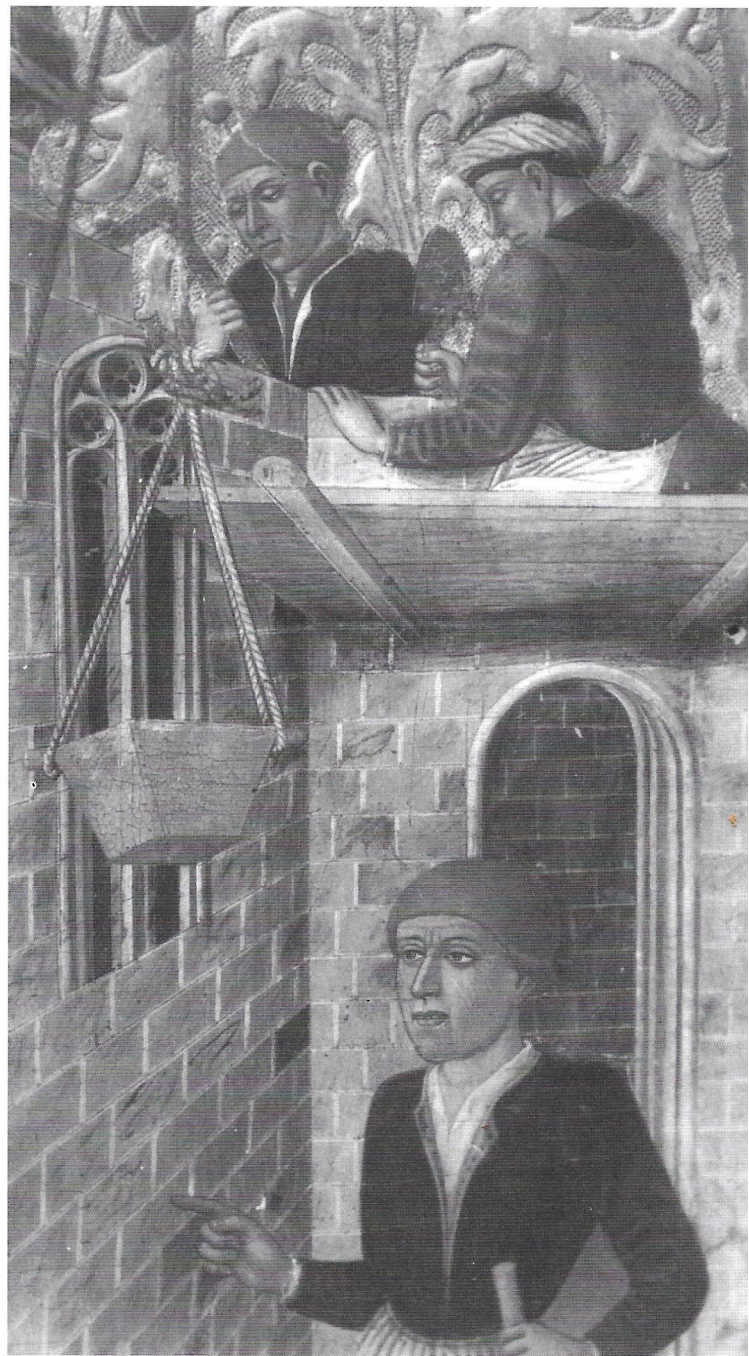
pleta amb Calví i tota la seva formulació sobre la predestinació. Aquesta formulació, imbricació prodigiosa d'ideals espirituals i materials, suposa que Déu escull els qui han de salvar-se des d'un principi. Els escollits han d'intuir a través de la seva pròpia consciència la seva condició. En general, els individus han d'actuar sempre com a elegits perquè el sol fet de dubtar és un indicatiu que no ho han estat. La gratitud envers Déu es manifesta treballant més i produint més béns però no per acumular-los en un bagul de tresors, sinó per canalitzar-los en el cicle de la producció.

De la natura creada a la natura creadora

Al canvi operat en el pensament religiós s'hi afegeix l'aportació de l'humanisme renaixentista que construirà una sòlida teoria sobre el valor del treball centrada en l'home. De manera independent, però coincident, personalitats com Leonardo da Vinci, Giordano Bruno, Pico della Mirandola o Tommaso Campanella subratllaran les màximes capacitats creatives i transformadores de l'ésser humà que s'expressen en el treball. Leonardo dirà en el seu *Tractat sobre Pintura* que les matèries primeres de la natura són finites però que els treballs que l'ull pot ordenar a les mans són infinits. Se supera així la visió medieval de natura creada i se substitueix per la de natura creadora, una segona natura feta a la mesura i voluntat humanes.

Les implicacions d'aquest gir antropocèntric en la història d'Occident són transcendents. La ciència passa de ser essencialment cognitiva a convertir-se en una eina de transformació del món. Francis Bacon sintetitza perfectament aquest nou horitzó. Segons ell, la gran missió col·lectiva consisteix a construir el *regnum hominis* que ha de basar-se en el domini humà sobre la natura a través de mitjans i instruments precisos, i el treball n'és un. La pròpia dignitat humana es troba en el

Taula gòtica que representa la construcció d'un monestir, detall, Barcelona.
Arxiu Mas, 1926

La tria del suro. Indústria Suro-Tapera, Palamós, 1933. *Arxiu Mas*

paper funcional de la ciència perquè hi convergeixen la intel·ligència i la voluntat d'un saber pragmàtic.

Al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII es produeixen els canvis que culminaran en la Revolució Industrial. La religió els legitima, la filosofia els defensa i la ciència els possibilita. Aquests canvis es manifesten en el creixement dels mercats, l'augment de la demanda, la introducció de nous productes i de noves tècniques. L'escala de la producció i del consum comporten inevitablement el desenvolupament de l'organització racional del treball.

Les noves condicions faran que el factor temps adquireixi la màxima importància. Si el treball preindustrial era discontinu, l'industrial es caracteritzarà per la regularitat, per uns ritmes marcats de manera precisa. No és que abans el factor temporal fos irrellevant, restava subordinat a les necessitats de cada tasca concreta i no a les d'un sistema productiu més ampli centrat en l'increment constant. Alguns estudiosos com Olive Behagy fins i tot assenyalen que els patrons de les fàbriques van allargar les jornades de treball i van imposar els torns regulars abans que arribés la mecanització.

Temps: unitat de mesura i control

Però per què el temps és tan rellevant en aquesta nova etapa? Per dues raons. Una és que serveix com a unitat de mesura del treball i això facilita poder posar-li un preu i integrar-lo com un factor de producció més. L'altra, no menys important, és que l'establiment d'hores d'entrada i sortida i de dies de feina en un període de temps determinat esdevé un magnífic mecanisme de control i de disciplina dels treballadors. A partir d'un horari és ben senzill posar en marxa normes, reglaments i càstigs.

De tota manera, la mecanització també tindrà una incidència en el temps de treball.

Contribueix de manera efectiva al funcionament dels ritmes regulars de producció i també a l'allargament de la jornada. Els patrons veuen en l'augment de producció el millor sistema per amortitzar el preu de les màquines el més ràpidament possible.

A principis del segle XIX, la instal·lació de les fàbriques es concentra a determinats indrets d'Europa que atrauen un gran nombre de població, sovint del camp. Aquests nous obrers fan jornades de 12, 14 i fins a 16 hores sense distinció d'edat ni sexe. Les seves condicions de vida dins i fora de la fàbrica són tan deplorables que alguns cronistes de l'època, com Jules Michelet a França, arriben a comparar-les amb les de l'infern. El nivell de mortalitat en algunes regions industrialitzades retrocedeix als de l'alta Edat Mitjana. Aquest escenari descarnat contrasta vivament amb les apologies del treball que la literatura havia fet durant el segle anterior. Segons els versos de Voltaire:

*Le travail est souvent le père du plaisir,
Je plains l'homme accablé du poids de son loisir*

Per la seva banda, a l'Anglaterra del segle XVIII, Daniel Defoe havia publicat una novel·la de fulletó titulada *Robinson Crusoe*, estava destinada al gran públic i s'hi demostrava la capacitat humana per dominar la natura i sobreviure gràcies l'esforç. Però el drama del segle XIX no té lloc en una illa deserta sinó en uns centres productius tenebrosos en què l'esperit d'aventura resulta anacrònic.

Els obrers havien de mobilitzar-se i ho fan però no contra el temps d'una manera especial. François Guedj i Gérard Vindt sostenen en el seu llibre *Le temps de travail, une histoire conflictuelle*, que fins a les darreres dècades del segle XIX la reducció del temps de treball no va ser important en les lluites obreres. Les protestes durant bona part del segle posen l'accent sobre els salaris, les condicions laborals i els efectes de

la mecanització. Un exemple és el de les filadores d'una fàbrica de Vigan que el 1854 van fer vaga perquè se'ls va reduir la jornada de 13 a 12 hores amb la corresponent rebaixa del sou. Això no significa que la reducció de la jornada no fos un objectiu incipient. De fet, tant a França com a Anglaterra diversos col·lectius laborals es marcaran aquesta fita, com els treballadors tèxtils de Manchester que lluitaran per la jornada de 10 hores des de principis del XIX. El 1867, en el marc del congrés de l'Associació Internacional de Treballadors, es debat la reducció d'hores de treball ja no pensant en l'augment del lleure sinó en el fet de permetre que tothom pugui treballar.

Curiosament les esclertes de temps lliure que les tímides reduccions de la jornada aniran deixant seran aprofitades per un retorn a activitats agrícoles i artesanes. Aquestes activitats són desenvolupades amb un sentiment gratificant, de retorn a una suposada edat d'or en què existia un control sobre allò que es feia.

El treball com a producció d'objectes

L'existència d'un lleure ric en activitats reprèn la vella idea llatina de l'*otium*. Paradoxalment, en un moment on el concepte de treball queda restringit i fixat a una activitat productiva vinculada a una quantitat de temps i un preu, hi tenen cabuda tasques valuoses no aprofitables directament pel sistema econòmic, que constitueixen l'origen del lleure contemporani.

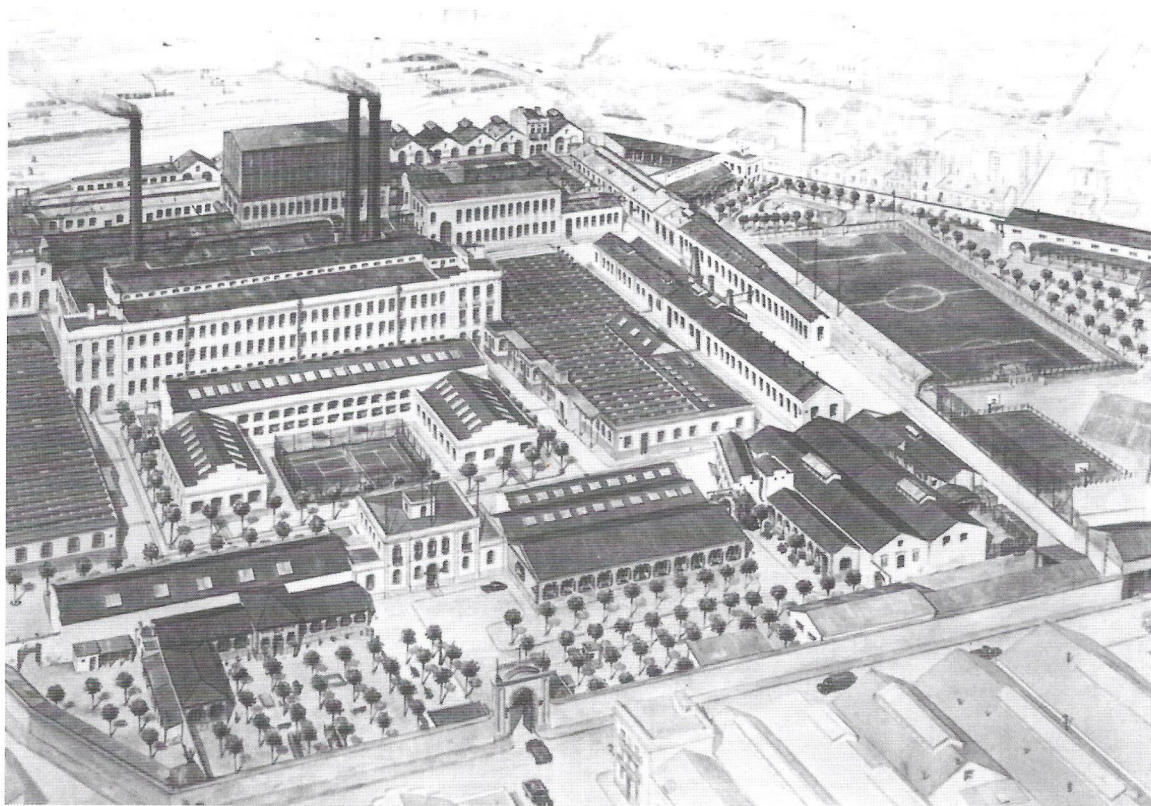
Però el liberalisme d'aleshores no pot ni imaginar la dimensió econòmica que el lleure tindrà al futur: el treball productiu és l'únic que compta. Adam Smith i els seus seguidors consideren que el que fan les mestresses de casa no ho és però tampoc el que fan els militars, els metges, els músics, els lletrats, els pintors o els escriptors. Malthus afirma en aquest mateix sentit

que la riquesa és el conjunt d'objectes materials que tenen els individus o els països. La concepció restringida de la riquesa té com a conseqüència que el treball també es redueixi al conjunt d'activitats encaminades a produir objectes materials.

Els liberals tenen com a dogma de fe que menys treball equival a menys producció i això, al seu torn, a menys riquesa. Els reformistes socials i els higienistes, molt actius al segle XIX, els giraran aquest mateix argument en contra, tot afirmant que la producció depèn també de la salut i aquesta està en funció d'unes condicions laborals dignes.

La tradició socialista, tant en la seva manifestació utòpica com en la marxista, comparteix amb el liberalisme la valoració del treball com a activitat central del procés productiu però se'n distancia en nombroses consideracions. Els socialistes utòpics construeixen projectes socials basats en la racionalitat i en una fe en la idea de progrés que hereten del segle XVIII. Comporta això treballar menys? No sempre: Charles Fourier contempla jornades entre 12 i 16 hores. Això és factible, segons ell si s'esborren les fronteres entre treball i plaer i si es reparteixen les activitats de manera adequada. Owen, en canvi, parla de les 8 hores ja el 1817! Si bé els utopistes no tradueixen les seves idees en alternatives viables, tenen el mèrit de plantejar qüestions essencials que, avui a la darreria del segle XX, encara ho són, com el dret al lleure i el seu ús o la recerca d'un equilibri entre les necessitats productives i les necessitats humanes reals.

Marx posa de relleu una doble dimensió del treball. D'una banda l'alienació i la penúria de les tasques repetitives a la fàbrica però de l'altre el treball com a origen del valor de les coses i dignificador de la persona. La teoria marxista mostra "allò que és" i "allò que hauria de ser" i d'aquí sorgeix el principi d'acció, la lluita de classes, que ha de portar a recórrer el camí cap a l'ideal.

Els fruits de la lluita

A les darreres dècades del segle XIX, en plena segona revolució industrial, l'esperit de lluita obrera és força actiu. La reducció del temps de treball es converteix en un objectiu revolucionari, no només entès com la quantitat de temps en una jornada sinó al llarg de la vida; es comença a discutir a l'entorn de quina és la millor edat per a la jubilació. També se'n genera un pel que fa a quantes hores ha de consistir aquesta reducció del temps. Però el salari continua sent l'obsessió. Segons dades de François Guedj i Gérard Vindt entre 1871 i 1890 a França el 58% de les reivindicacions obreres tenen com a prioritat el salari, un 21,6% el temps de treball i gairebé un 12% l'organització.

Malgrat tot, durant la segona meitat del segle XIX i principis del XX les autoritats aniran cedint a les reivindicacions sobre el temps i establiran lleis precises. Les 10 hores s'aconsegueixen a Anglaterra el 1850, a Alemanya el 1891 i a

França entre el 1900 i 1904. Les 8 hores s'assoliran per sectors: als Estats Units els empleats federals les tindran el 1868, els miners francesos el 1905 i els anglesos el 1908. Abans del 1914 a Anglaterra es generalitzaran en nombrosos convenis i col·lectius, i a França el 1919 s'establiran per llei. Simultàniament des dels poders públics comença la construcció de l'estat del benestar amb el precedent, potser populista però efectiu, de l'Alemanya de Bismarck.

Evidentment, les patronals es resistiran a les legislacions noves amb un reguitzell de raons que van des de les dificultats tècniques d'aplicació fins als sobre costos de producció passant per l'atur, sense oblidar una de bastant habitual en els nostres dies, com és la pèrdua de productivitat. Malgrat tot, els guanys socials en quantitat i qualitat s'aniran consolidant. Més enllà d'alguns retrocessos en l'època d'entreguerres, coincidint amb els totalitarismes a Europa, es convertiran en realitats intangibles després de la segona Guerra Mundial almenys en el primer món.

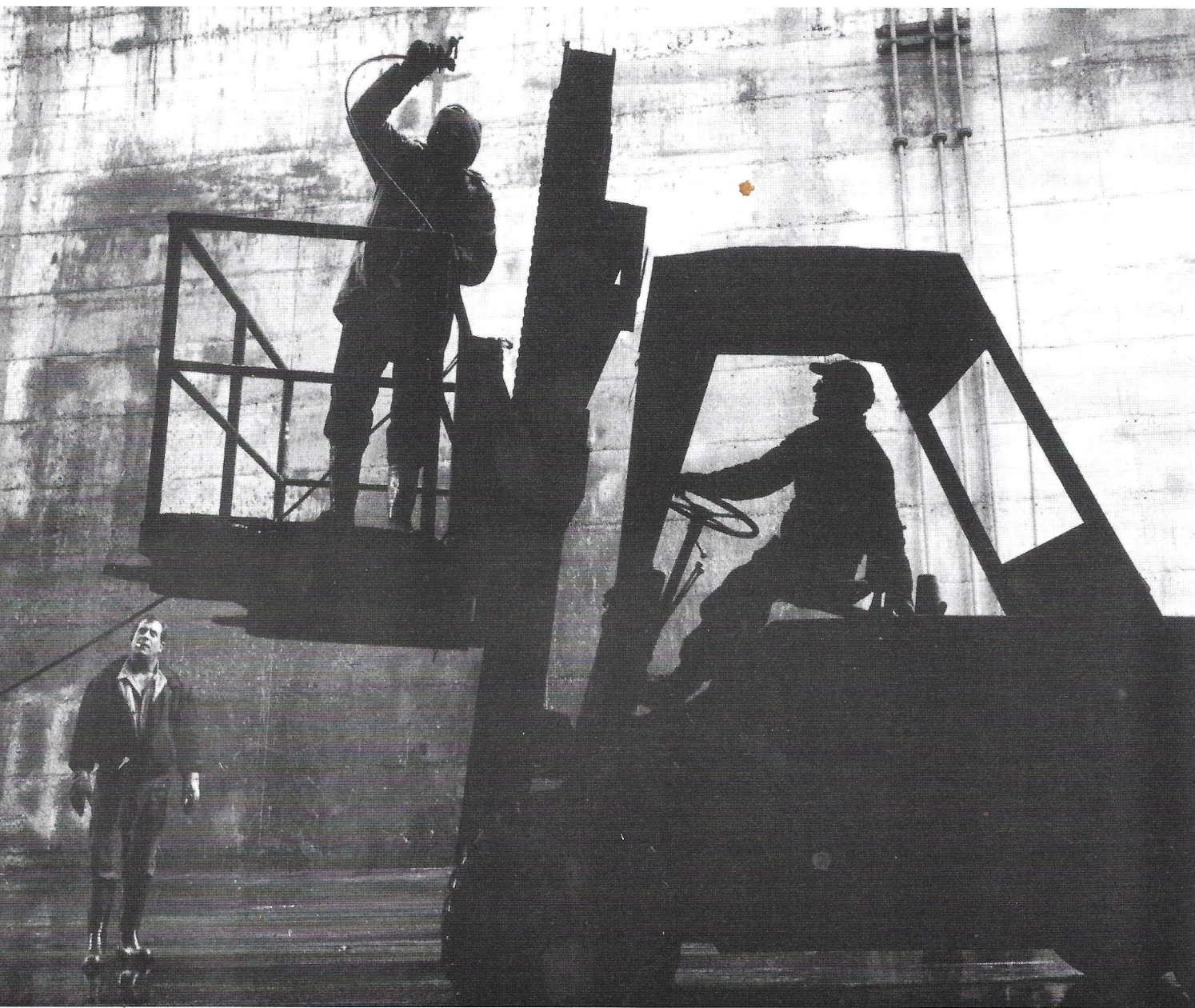

Foto de Koldo Chamorro. Cortesia d'Astilleros Españoles, S.A.

Present i futurs

En el moment històric actual es manifesten algunes contradiccions profundes. D'una banda, el treball és un dret reconegut; han millorat a nivell general les seves condicions i amb la irrupció de la societat de serveis ha deixat de ser exclusivament productor de béns. Per totes aquestes característiques està més proper que no pas fa un segle a les visions positives que els seus vells defensors havien forjat per justificar-lo. Al mateix temps, però, certes dinàmiques del capitalisme com el creixement de l'economia especulativa o l'opció del *downsizing* per assolir competitivitat en un context de globalització, fan que el treball esdevingui escàs o insegur, i l'atur una seriosa amenaça d'exclusió social. El problema és que, segons els valors actuals, l'atur no pot ser un equivalent de l'*otium* dels clàssics: el lleure és reservat a aquells qui tenen una feina remunerada o una renda suficient per mantenir-lo.

En el vessant més pragmàtic, aquesta situació demana repensar el treball dintre del sistema econòmic per obtenir marges de maniobra que permetin d'introduir correctius basats en l'equitat. La millora de les condicions dels treballadors no ha desaparegut de l'horitzó però els moviments sindicals i les patronals estan d'acord en què l'objectiu primordial és crear ocupació. No podia ser d'altra manera en una època, com la nostra, nascuda de la singular confluència del cristianisme, la tècnica i l'economicisme, que fan del treball un eix central de la vida.

Si deixem l'àmbit de les qüestions immediates, pot reflexionar-se sobre el fet que el treball deixi de ser aquest eix central en el futur. Alguns pensadors del segle xx com Heidegger o Marcuse han abordat aquesta possibilitat en les seves obres des d'un punt de vista ontològic. Probablement, però, si el treball com a concepte i realitat ha de patir noves evolucions –tal com ha fet en els darrers segles– no serà per la influència de la filosofia, sinó per la constatació que el paradigma

vigent, basat en uns ritmes de producció i consum sempre creixents, necessita ser modificat o directament substituït.

Bibliografia

BEHAGY, Olive (1988). *Controlling the product: Work Time and the Early Industrial Workforce in Britain, 1800-1850* a CROSS, Gary *Worktime in International Discontinuity 1996-1940*, pàg. 155-81 a *Workingtime and Industrialization: an International History*. Temple University Press, Filadèlfia.

BLANCHARD, Ian i VAMPLEW, WRAY (editors) (1994). "Labour and leisure in historical perspective, thirteenth-twentieth century". Publicació de l'XI Congrés d'Història Econòmica Internacional, Universitat Bocconi de Milà, setembre.

GUEDJ, François i VINDT, Gérard (1997). *Le temps de travail, une histoire conflictuelle*, La Découverte et Syros, París.

JACCARD, Pierre, (1960). *Histoire sociale du Travail*. Payot, París.

KARNZBERG, Melvin i GIES, Joseph (1991). *Breve storia del lavoro. L'organizzazione del lavoro umano nel suo processo evolutivo*. Mondadori, Milà.

LAFARGUE, Paul (1994). *Le droit à la paresse*. Les Mille et une nuits, París.

MEDA, Dominique (1995). *Le travail. Une valeur en voie de disparition*. Aubier, París.

SHALINS, Marshall (1976). *Age de pierre, age de l'abondance*. Gallimard, París.

TARNAS, Richard (1997). *La pasión del pensamiento occidental*. Prensa Ibérica S.A. Barcelona.

WEBER, Max (1984). *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*. Edicions 62-Diputació de Barcelona, Clàssics del Pensament Modern, Barcelona.